

Veske ja Veski ehk Kuhu küll kõik murded jäid

Karl Pajusalu

Tartu ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete professor

Miks on Eestis murded kadumas või õigupoolest juba enamasti kadunudki? Miks meil ei ole murdeklubisid nagu Soomes, ei avaldata murdeõpikuid ja -lehti, murdes koomikseid ega jõuluevangeeliume? Miks on seisma jäänud ajakiri Kodumurre, sõna *murre* ise tekitab paljudes haridus- ja kultuuritegelastes vastikusjudinaid ning Ameerikas ja Lääne-Euroopas täheldatavast murrete uuest triumfist leiab vastukajasid üksnes Võrumaalt?

Neile küsimustele ei saa vastata traditsiooniline keeleteadus, mis uurib keele ehitust. Eri keelte ja keelekujude ühiskondlik staatus on ühiskonnateaduslik ehk sotsioloogiline probleem. Sotsiolingvistika, mis uurib keelt ja keelelist käitumist ühiskonnas, püüab leida vastuseid sellistele küsimustele, jälgides inimeste stereotüüpe, st püsihoiakuid keele suhtes, ja teiselt poolt sedagi, mida ütleb keelelise standardi kujunemine ja tegelik keelekasutus ühiskonna kohta. Püüan järgnevalt lähtuda viimasest ja teha eeltoodud küsimuste tõsiduse rõhutamiseks, mitte niivõrd ammendavaks selgituseks paar lühikest sissevaadet eesti (kirja)keele minevikku.

Esimene eestlasest keeleteaduse doktor oli Mihkel Veske (1843–1890), Mulgimaa mees, kes on eesti rahvale rohkem tuntud ärkamisaja ühe juhina, Eesti Kirjameeste Seltsi esimehena ja rahvuslauludele „Kas tunned maad” ja „Mingem üles mägedele” sõnade loojana. Oma eriala ja põhihuvide poolest oli Veske siiski keeleteadlane ja -korraldaja. Tema ja ka mitmete teiste ärkamisaja rahvajuhtide unelmaks oli üks õige, puhas eesti keel rahva ühendajana. Nagu Veske luuletustes oli palju rahvusromantilist, oli seda tema keeleideaalideski. Saksa romantismi järel-

lainetustes sündinud ettekujutus rahvuse ainumast puhtast keelest sai Veske seisukohavõtude tuumaks. Keel on rahva hing, tema iseolemise väljendaja – sellest juhtmõttest olid kantud Veske „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis” (1879), mitmed ettekanded ja artiklid. Tollal arvati, et puhta keele läte on rahva iidses ajaloos, kuna aga igas kihelkonnas ja vallaski räägitakse ise keelemurret, tuleb keel vabastada hilisest moonutustest-murdmistest, leida üles selle algupärane alus.

Veske arvates oli kõige õigem eesti keel Tallinna ümbruse ehk tema väljenduses Kesk-Tallinnamaa murre. Ei saanud ju võtta rahvuskeeleks oma küla kõnetava, vaid ikka suurima linna ja selle lähialade peent pruuki. Kuna Kesk-Tallinnamaal üteldi *hääle* asemel *heal*, pidi *heal* olema õiges eesti keeleski. Sama moodi pidid õiged keelevormid olema ka *tie* ‘tee’, *tüö* ‘töö’, *seltsima* : *selsin*, *körts* : *körsu*, *tema olla* ‘tema olevat’, *õhta*, *eila*, *nõnna* jne. Ikka nii, nagu tallinlased ja harjukad räägivad, kust siis mujalt seda üht ja õiget võtta. Tuleb meeles pidada, et puhas eesti keel oli sel ajal mõeldud just rahvuskeeleks, rahvuse ühteliitjaks. Eesti oli osa suurest Venemaast ja mitmekeelses ühiskonnas sai eesti keel olla vaid piiratud, kuigi eestlaste jaoks kõige olulisemate ülesannetega keel teiste ametlikult tähtsamate kõrval. Murded olid rahva keel, kirjakeel rahvuse keel.

Põhja-Tartumaalt pärit Johannes Voldemar Veski (1873–1968), Tartu ülikoolis loodusteadust õppinud keelemees, oli Mihkel Veskest põlvkonna võrra noorem. Ta alustas eesti kirjakeele kujundamist 19. ja 20. sajandi vahetusel, tema tööde mõju jätkus läbi mitme järgneva põlvkonnagi ja selle jäljed on sügaval tänapäeva eesti kirjakeeles. Veski alustas oma keelekorralduslikku tegevust ajal, kui algas loodusteaduste plahvatuslik areng ning tehnikaleiutised hakkasid levima igapäevaelu. Selle ajastu moodsad vaated loodusele ja ühiskonnale kujundasid Veski nagu ka teise eesti keele suurkuju Johannes Aaviku (1880–1973) arusaamu ideaalsest keelest.

Aavik väitis otse, et keel on vahend, instrument, mida inimene saab kujundada oma parimate ratsionaalsete otsustuste kaudu, seda ka ilukirjanduskeele nõtkuse saavutamiseks. Veski rõhutas keele loogilisuse, otstarbekohasuse tähtsust. Tegelikuses tähendas see õige keele üsna meelevaldset tegemist, valides eri murretest või sugulaskeeltest keelen-deid või neid ise luues. Oluline oli keele süsteemsus, üks järjekindel standard. Vajadus kirjakeelt kiirendatud korras ühtlustada tulenes nüüd

peale rahvusideaalide ka eestlaste uuest ühiskondlikust seisundist. Vaja oli ühist keelt, milles edendataks emakeelset asjaajamist omavalitsustes, eesti kultuuri ja kooliharidust. Peale Veski ja Aaviku sai normeeritud kirjakeele loomine tegelikult laiema haritlaskonna ettevõtteks. 1912. a ilmunud Veski põhjanev artikkel „Eesti kirjakeele reeglid” kujutas endast tegelikult 1908–1911 keelekonverentsidel saavutatud kompromisside kokkuvõtet. Tookordsed taotlused ühtlustada ja arendada kirja-keelt ei tähendanud aga muutunud suhtumist murretesse, vaid eesti keele mitmetasandilisuse esmakordset saavutamist, hoolimata vene ja saksa keele juhtpositsioonist tollastes Eestimaa ja Liivimaa kubermangus.

Eesti esimene iseseisvusaeg, saades eesti kirjakeele väljakujunemise ja kinnistumise perioodiks, oli ühtlasi eesti murdeuurimise ja -viljelemise kõrgaeg ning kirjakeele allkeelte ja registrite kujunemise järk. Tartu ülikooli eesti keele professoriks oli siis eesti teadusliku murdeuurimise rajaja Andrus Saareste (1892–1964), kes korraldas kavakindlat eesti murdeainese kogumist, uurimist ja tutvustamist. Saareste töi eesti keeleteadusse keelegeograafilise meetodi ja koostas „Eesti murdeatlase” I ja II vihiku (1938, 1941). Tema kirjutas esimesed põhjalikud ülevaated eesti murrete erijoontest ja murdesõnavarast. Eesti ühiskonnas kujunes esimest korda mitmetasandiline eestikeelne suhtlemine ja eesti keele eri kujude väärtustamine, kus nii kirjakeelel kui ka murretel oli oma kindel koht. Osalt säilis küll Eesti ajalooline mitmekeelsus, näiteks saksa keelt kasutati veel mõnevõrra teaduskeelena, kuid ometi oli tekkinud eesti keele eri kujusid kasutav ühiskond.

Pärast Teist maailmasõda oli eesti kirjakeele positsioon ühtpidi tugevam kui enne sõda, sest seda valdas juba suurem osa eestlasi, teistpidi aga nõrgem, sest mitmed oma varasemad riigikeele funktsioonid kaotas eesti keel nüüd vene keelele. Et 1940.–1960. aastatel leidsid aset ulatuslikud rahvastikuränded, vähenes kõikjal Eestis põlise elanikkonna osakaal. Traditsioonilise maakultuuri järsk katkemine oli ilmselt otsemaid põhjusi algavale murrete hääbumisele, kuid kindlasti oli siin muidki tegureid, üks tähtsamaid neist totalitaarse ühiskonna väärtushinnangud, mis avaldusid kas või kooliõpetuse ja õpetajate hoiakute kaudu. Mitteametlik ja reglementeerimatu olid taunitud, eesti kirjakeel suruti ka kodukeeleks. Näib, et sellele lisandusid eestlaste endi pikaajalisest minevikukogemusest juurdunud hoiakud, mida ei olnud suutnud päriselt muuta lühike iseseisvusaeg – Eesti käsitlemine osana suuremast

ühiskonnast, eesti keele käsitlemine ühe keelena mitmekeelses ühiskonnas, eesti keele sidumine ühtse rahvusliku identiteediga, ühe tasandiga mitmekülgses ühiskonnaelus.

Tänapäeva ühiskonnateadustes on tunnustatud seisukoht, et inimese identiteet on mitmete identiteetide omalaadne kogum. Meil on oma rahvuslik identiteet (nt eestlane), laiema kodupiirkonnaga seotud identiteet (nt saarlane või mulk), kitsama kodukohaga seotud identiteet (nt sõrulane või abjakas). Piirkondlikud identiteedid on enamasti suhteliselt püsivad ja tugevad, sest osutavad inimese sünnipärasest kuuluvust, juuri. Peale piirkondliku identiteedi on muutuvamaid, nt vanuse, ühiskonnakihi, ameti, meelisharrastuse, usuga seotud (õpilase, keskklassi, sepa, spordifänni, luterlase jne) identiteete.

Olulisimaid identiteedi väljendajaid on sarnane keelekasutus, millega näidatakse ühtekuuluvust. Sotsiolingvistikas on tuntud nähtus, et keelekasutuse sarnasuse järgi saab otsustada isegi abikaasade omavahealiste suhete üle. Mida paremad on suhted, seda rohkem ühiseid lemmikväljendeid jm ühisjooni keeles. Samas on loomulik, et inimene ei käitu ega räägi ühtmoodi ametiasutustes, tööl, sugulastega jne, lastega suheldes ei kasuta isa professori ega jalgpallihullu keelepruuki, kuigi ta võib olla mõlemat. Keel on üks inimese sotsiaalsete suhete keerukuse, paljutasandilisuse osutajaid. Olukordi mitte valiv üheülbaline keelekasutus võib olla märk keele kitsenenud väljendusvõimalustest ühiskonnas. Kui aga keele mitmekesisustamise põhivõtteks saab võõrkeelsete sõnade või fraaside kasutamine, kus nt erilist tunnet tähistatakse sõnaga *fiiling* või tervituseks kõlbab võõrapärane *tsäu*'tamine, võib oletada oma keele mitmekesisuse asendamist teiste keelte omaga. See näitab, et oma keelelise käitumise poolest oleme ikka või juba mingis Liidus, kus oma kirjakeel taandub kodukeeleks, paraku selleks halvemini sobides kui pika ajalooga, loomuliku mahlakuse ja emotsionaalsusega murded ehk eesti rahva keel.

Kuid võib-olla on meie igapäevakeeles siiski rohkem tallel, kui oskame märgata, ja see, mida märkame, rohkem hirm mineviku kui tuleviku ees? Mihkel Veske *healte õpetus* ei toonud kaasa ühtmoodi eesti keele häälendamist ja eesti hääldusstandard pole tänaseni paigas. Johannes Voldemar Veski ja teiste eesti keele arendajate suur töö on jõudnud mitmetesse sõnaraamatutesse, aga Veski esitatud *kirjakeele reegleid* on tulnud palju kordi õgvendada ja kõnekeel areneb omasoodu. Äkki

tähendab tõsiasi, et meil praegu on vähem kui vähe märke murrete taassünnist, lihtsalt seda, et nii nagu majandusliku arengu poolest oleme oma põhja- ja läänepoolsetest naabritest mõned head aastat taga, oleme seda ka oma kultuurilise ja keelelise arengutaseme poolest?!